

Köpeczi Béla

Modernitás, morál és mai bölcsesség

Érdekes filozófiatörténeti gyűjtemény jelent meg 1999-ben a párizsi A. Colin kiadónál Jacqueline Russ tollából La marche des idées contemporaines (A korszerű eszmék útján) címen, amely a „modernitás panorámáját” kívánja nyújtani a természet- és társadalomtudományokban és a filozófiában, mégpedig nemzetközi megközelítésben. A szerző megállapítja, hogy a XIX. századi világ összeomlott és egy új világ születik, amely a kapcsolatok, tehát az információ és a kommunikáció világa, s amelyben megnő az egyén szabadságának és boldogságának keresése, még ha meg is maradnak a régi világ bizonyos emlékei.

A posztmodern társadalom

Az új világ felismerésének egyik útja a szerző szerint a posztmodern gondolkodás, amely korunk egyik jellemzője. Emlékeztessünk arra, hogy *J. F. Lyotard* La condition postmoderne (A posztmodern állapot) című könyvében elmondja az ún. métarécit-ek, tehát az ideológiák kora lejárt és az új világban az individualitás uralkodik, amely elfogadja a társadalom technológiai fejlődését. Ide kapcsolódik *Fr. Fukuyama* győzelmi jelentése is, amely szerint a szocialistának nevezett európai társadalom bukása után a történelem véget ért, triumfált a kapitalista világ, még ha jelentkeznék is benne feszültségek. Ezzel az állítással szemben az említett gyűjtemény szerzője idézi *J. D. Derrida* Spectres de Marx (Marx kísértetei) című írását, aki szerint „Marx nem halott”, ellenkezőleg a kritikus és moralista gondolkodó eszméi ma is érvényesek a kapitalizmus ellentmondásairól, még ha utópiáját el is itéli.

Térjünk vissza a posztmodern kérdésre. Egyik tanulmányomban a neomodern és a posztmodern vitáját ismertetve vizsgáltam *J. Habermas* elméletét a kommunikációs társadalomról, amelyet szembeállítottam Lyotard nézeteivel s arra a következtetésre jutottam, hogy a posztmodernnek nincsen társadalomelmélete.

Ez a kérdés ma is foglalkoztatja a posztmodern gondolkodást, s érdekes, hogy *J. Y. Trékos* a Le Portique című folyóirat 1998-as szeptemberi számában az angol szociológia eredményeit igyekszik ebből a szempontból fel-

használni. A. Giddens elméletéből indul ki és elmondja, hogy a mai társadalomban „a modernitás redukálásával” van dolgunk, amely elvezethet a posztmodern társadalomhoz. Ez utóbbiban el lehet jutni „a szükség nélküli, világot átfogó, szocializált gazdasági rendszerhez”, a technológia humanizálódásához, a katonai rendszer felszámolásához és a tényleges demokráciához. Elismeri, hogy ezzel az optimista változattal szemben jelentkezők veszélyek is, így a gazdasági növekedés mechanizmusának szétesése, az ökológiai katasztrófa, a nukleáris konfliktusok és a totalitarizmus. Azok az angolszász szociológusok, akiket az említett folyóirat idéz, a japán gazdaság egyes példáit ajánlják, amelyek azonban nem általánosíthatók és nem bizonyítják Giddens tételeinek helyességét. Továbbra is megoldatlan tehát a posztmodern gondolkodás társadalomelméletének kérdése.

A morál és az etika

A bennünket körülvevő világban nagy súllyal jelentkezik az elszigetelődő egyén aggodalma, szorongása és bizonytalansága és természetesen előtérbe kerül a személyes erkölcs kérdése. A nyugati könyvesboltokban sorra jelennek meg a morálról és az etikáról szóló régi szövegek, Arisztotelész, Kant, Hegel és Nietzsche írásai. Érdekes módon a francia filozófiában, ahol tovább él a morális hagyomány, egyre több olyan nemcsak francia, hanem nemzetközi áttekintést is olvasunk, amelyek mai válaszokat akarnak adni. Így a Magazine Littéraire 1998. januári számában olyan szerzők írásait láthatjuk, akiknek véleményei gyökeresen eltérnek egymásétól. A *Monique Canto-Sperber* által szerkesztett kötetben látjuk a francia *P. Ricoeur* vagy az amerikai *J. Rawls* nyilatkozatait és azoknak a könyveknek a kritikáját, amelyek a legutóbbi időkben jelentek meg. A nemzetközi áttekintés azt bizonyítja, hogy Nyugat-Európában és Amerikában általános az érdeklődés és ez áttöri az eddig nehezen megközelített francia „Hexagone”-t is. A folyóirat ismerteti azokat az alkalmakat is, amelyek különböző társaságokban, éttermekben vagy a médiában jelentkezők és amelyek bizonyítják ezt az általános érdeklődést.

A Russ által kiadott gyűjteményben mindenekelőtt francia filozófusok nézeteit foglalják össze véleményeik közzlésével. *D. Deleuze* számára az egyén szabadságát és boldogságát a vágy által kifejezett öröm jelenti. *M. Conche* a tragikus bölcsességet hirdeti, amely tudomásul veszi az életben jelentkező rosszat is. *N. Foucault* az antik filozófiából merítve azt állítja, hogy az ember önmagát kormányozza és az életet esztétikai formában képzei el. *E. Levinas* a vallás igazolását tartja szükségesnek és ezzel együtt a transzcendenciát fogadja el. A kézikönyv úgy látszik a német *A. Jonas* értékelését fogadja el, aki *E. Bloch*tal szemben nem az utópiát, hanem a tényleges világot veszi alapul és ebben keresi az ún. autentikus ember felelősségét. Mint e felsorolásból kitűnik, régi és új filozófiai nézetek jelentkezők és az olvasóra bizák, hogy milyen véleményeket fogad el.

A mai bölcsesség

1998-ban jelent meg A. Comte-Sponville és L. Ferry kiadásában egy csaknem 600 oldalas munka *La sagesse des modernes* (A modernek böl-

csessége) címen, amelyben a két filozófus három részben tíz kérdésben mondja el véleményét. Az előszóban a mai filozófia két útjáról szólnak, arról, hogy valaki hogyan lesz nem dogmatikus materialista és hogyan lesz humanista. Az első rész első kérdésére válaszolva Comte-Sponville elmagyarázza, hogy ő miért nem dogmatikus materialista, bár a szellem létét az anyagból következteti. Ferry olyan humanista, aki vallásos kifejezéseket használva az embert teszi meg a filozófia alapkérdésévé.

A második kérdés azzal foglalkozik, hogy mi a viszony a neurobiológia és a filozófia között. A materializmus képviselője feltételezi, hogy az embernek vannak természeti határozományai, a humanista viszont azt állítja, hogy a biologizmus megingatja az ember egységét.

A harmadik kérdés így szól: A humanizmus és a bioetika, az ember szakralizációja? A materialista szerint az ember nem Isten, hanem teremtmény és a bioetika mint ilyet szolgálhatja. A humanista szerint az ember túlmutat a természetén, szakrális felelőssége van. Szerinte társa marxista álláspontot képvisel a vallás kérdésében, ő maga a vallási kifejezéseket csak az emberre vonatkoztatja.

A második rész témája: a vallás és a vallás után mit lehet remélni? Ide kapcsolódik a negyedik kérdés, amely így szól: A kötelesség és az üdvösség a moráltól az etikáig. A vitapartnerek egyetértenek abban, hogy a morál az imperativuszok együttese, az etika viszont az életről szól. A nem dogmatikus materialista Kanttal szemben Spinozára támaszkodik és a morálban modelleket és nem parancsolatokat keres, az etikában az élet értelmét látja. A kötelesség olyan morális akció, amelynek segítségével a törvények tiszteletét követjük. Az üdvösség az etika körébe tartozik és az ember evilági értelmét vizsgálja. Következtetése az, hogy az adott helyzetben „a vidám kétségbeesést” kell követni. A humanista a kanti fogalmakat használja, a morállal kapcsolatban elfogadja imperativuszait. Az etikát a transzcendencia kategóriájában helyezi el az emberi értelem keresésében. Mindketten egyetértenek abban, hogy „reménykedni kell”, de ezt különböző módon értelmezik.

Az ötödik kérdést így fogalmazzák meg: az értelem keresése illúzió-e? Ferry szerint megbuktak a különböző ideológiák, helyükre az egyén és az interszubsztivitás lépett, ezen belül mindenekelőtt az igazság, a jóság, a szépség és a szeretet. Comte-Sponville előtérbe állítja az objektivitás filozófiáját, amely az egyént is meghatározza és az élet értelmét a kreativitásban és mások szolgálatában látja.

A hatodik kérdés így hangzik: reménység és kétségbeesés: Jézus vagy Buddha? Comte-Sponville foglalkozott az indiai filozófiával és ez alkalmat ad arra, hogy összehasonlítsa a kereszténységet és a buddhizmust. Spinozából indul ki, aki azt állítja, hogy „nincs remény félelem nélkül és nincs félelem remény nélkül”. Szerinte nem a remény, hanem az akarát készítet a cselekvésre, még ha igaz is Spinoza tétele, hogy szívesebben lehet választani a kétségbeesést, mint a reményt. Ez a tanítás szerinte egybeesik a buddhizmussal. Ferry azt állítja, hogy partnere a buddhizmust szekularizálja, ő maga viszont a kantianizmust és vitatkozik azokkal a nézetekkel, amelyek a kereszténység autoritativ és reményt sugalló felfogása ellen lépnek fel. Szerinte a feladat az, hogy meghaladjuk a reménység és a kétségbeesés klaszszikus figuráit és az embert állítsuk gondolkodásunkban az első helyre.

A harmadik rész címe: a filozófia és e század. Ennek hetedik fejezete azal foglalkozik, hogy van-e modern szépség? Mindketten azt állítják, hogy korunk művészetében nem ismerik el a szépséget. Comte-Sponville szerint a kortársi művészet krízisben van s a közönség elfordul tőle. Ő maga a régiet szereti és azt hangsúlyozza, hogy a régi és az általa elismert új művészet között esztétikailag nincs különbség. Ferry külön jegyzetben szól a régiek és újak vitájáról, a szövegben pedig kifejti, hogy az újkorban a teológiai és a kulturális célzatot felváltotta a művészet szekularizációja és humanizációja s előtérbe került a szép fogalma. Szerinte az avantgárd az eszmék és az újdonság kultuszát terjeszti. Vissza kell térni a „grandiózus” és a „laikus kor” szakralitásának gondolatához, amely kiemeli a transzcendenciát és felmagasztalja az embert. A vitában Cl. Capelier szembeszáll ezzel a felfogással és azt állítja, hogy az avantgárd igenis a modernitást fejezi ki és példaképp a XX. századi zenét idézi. Kijelenti, hogy a kor művészetének jellemzője az emberi nyitottság, a komplexitás és a közönség izlésének differenciáltsága.

A nyolcadik kérdés a médiáról szól és elsősorban a televízióról és az értelmiség szerepéről. Elismerik, hogy a televízió segítséget nyújt az iskolának és a demokráciának. Vita után egyetértenek abban is, hogy a filozófusok helyesen járnak el, ha megszólalnak ebben a médiában.

A kilencedik kérdés így hangzik: a filozófus és a politikus. Comte-Sponville azt állítja, hogy a politikában a hatalomvágy érvényesül, ezzel együtt a machiavellizmus, ami a gazdasági, ideológiai és morális válságot hozza. Szerinte ebben a helyzetben az „érdekek rehabilitációjára” van szükség s ezt a tényleges demokrácia oldhatja meg. Elítéli, hogy Marx meghirdette az utópista kommunista társadalmat, fő ellenfele azonban Le Pen, akit ő mint „filozófus polgár” elítél. Ferry szerint a politika magatartását befolyásolja a technicizálás (és itt ez ellen Heideggert idézi), a szekularizáció és „a jövő ellenállhatatlan nyomása”. Az „újrakezdést” a szeretet és az ember szekularizációja hozza a Machiavelli által hirdetett gyűlölettel szemben. A vita a szenvedélyek és az érdekek egyesítéséről szól, meglehetősen ellentétes véleményekkel.

A tizedik és utolsó kérdés: a tudományok és a kultúra: mit szolgál a kortársi filozófia? Mindketten hisznek a felvilágosodásban és a francia forradalom eszményeiben, a racionalizmusban, amely világosságot és érvelést tételez fel, a teológiai, etikai és politikai tradicionális formák elvetésében, az alkalmazott jó és a morál felfogásában. Miben térnek el egymástól? A tényleges és az immanens abszolútum felfogásában, a természetes és a „természetfeletti ember” különbségében, a felszabadítás és a választás szabadságában, az egyén önmaga által felszabadított vagy a világtól felszabaduló individuum kérdésében. Azt hangsúlyozzák, hogy az ellentétek ellenére egyben megegyeznek: „a laikus spiritualizmus” új formáit keresik.

A XX. század végének mai bölcsessége az említett kérdések felvetésében és az ún. nem dogmatikus materializmus és a humanizmus válaszadásában jelentkezik. Bár érdekes mindkét megközelítés, az teljesen nyilvánvaló, hogy egyik sem közelíti meg a mai filozófia által képviselt különböző álláspontokat. Mindenesetre lehetőséget nyújt arra, hogy a viták nyomán elgondolkozzunk a mi világunk helyzetéről, állást foglaljunk a különböző nézetekben és meghatározzuk saját álláspontunkat.